

УДК 811.161.2'373

DOI: 10.31558/1815-3070.2024.47.9

РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ХХІ СТОРІЧЧІ

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу головних особливостей розвитку лексики української мови в ХХІ столітті. Матеріалом для дослідження слугували переважно нові зовнішні й внутрішні запозичення, питомі неологізми, актуалізовані лексеми (понад 500 одиниць), які функціонують у масмедійному, художньому й інтернет-дискурсі, а також почасти в живому розмовному мовленні. Виявлено й проаналізовано джерела поповнення та головні тенденції розвитку лексичного складу сучасної української мови, що є дієвими в цей період – націоналізація, інтернаціоналізація, окниження, пуризація, орозмовлення, антропоцентризм, фемінізація та ін.

Ключові слова: мова, джерело, тенденція, неологізм, актуалізовані слова, словотворення.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У ХХІ сторіччі життя українського народу, як і всієї світової спільноти, щоденно зазнає істотних і різноманітних змін у майже всіх царинах. У цей період найбільш характерними є перехід до інформаційної доби розвитку, значний і відчутний вплив глобалізаційних процесів, невпинний науково-технічний прогрес (особливо комп'ютеризація й інтернетизація), військові, соціальні та релігійні конфлікти, революції, економічні проблеми, хвороби (зокрема коронавірус), поживавлення міждержавних і міжособистісних контактів, міграція значних потоків людей, міжкультурна взаємодія та інші вагомні чинники зумовлюють істотні кількісні та якісні структурні, семантичні, функційно-стилістичні та інші модифікації в українській мові на всіх ярусах. Особливою динамікою відзначаються лексико-семантичний і словотвірний її рівні. Це зумовлено дією як названих екстралінгвальних, так і внутрішньомовних чинників. Лінгвісти мають постійно відстежувати, фіксувати й ґрунтовно студіюватися будь-які зміни ономасіологічного характеру на різних етапах еволюції живої мови. Тому вважаємо, що названа проблематика в українській мові ХХІ сторіччя є **актуальною** і потребує більш ґрунтовного обсервування, оскільки корпус різноманітних лексичних одиниць постійно зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що спонтанно виникають.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У досліджуваний період у різних ракурсах динаміку лексичних і словотвірних систем багатьох мов, кількісні та якісні зміни в них, тенденції розвитку порушували в своїх роботах ряд українських і зарубіжних учених-лінгвістів – О.Тараненко, Н.Клименко, С.Єрмоленко, Ю.Зацний, В.Грещук, Є.Карпіловська, Л.Струганець, Ж.Колоїз, Г.Вокальчук, М.Навальна, Т.Коць, А.Архангельська, Т.Стасюк, Л.Кислюк, Т.Левченко, М.Бойчук, Т.Панченко, К.Ладоня, О.Кирилюк, Ю.Молоткіна, К.Гутшмідт, І.Онхайзер, Х.Ядацька, К.Бузашова, О.Мартінцова, К.Вашакова, Ц.Аврамова, К.Вачкова та ін. Однак проблематика змін на лексико-семантичному рівні в українській мові постійно є на часі та залишається надважливою.

Мета статті — розглянути головні тенденції розвитку та функціонування лексичного складу української мови в ХХІ сторіччі. **Завдання:** 1) виявити головні джерела збагачення українського лексикону в ХХІ сторіччі; 2) з'ясувати й проаналізувати основні тенденції, що дієво впливають на динаміку лексико-семантичної системи сучасної української мови; 3) увести до наукового обігу нові й актуалізовані некодифіковані слова.

Об'єктом дослідження є динаміка лексики української мови в ХХІ сторіччі, а **предметом** – джерела походження й головні тенденції розвитку та функціонування словникового складу в названий період.

Фактичним матеріалом для розвідки був корпус лексем (понад 500 одиниць), дібраних із масмедійного, художнього й інтернет-дискурсу, а також почасти з живого розмовного мовлення.

Під час дослідження було використано такі **методи** й **прийоми**: аналізу, синтезу, дедукції, індукції, описовий, функційний, компонентний аналіз, а також частково кількісний аналіз.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. У статті вперше на значному фактичному матеріалі системно проаналізовано динаміку лексики української мови в ХХІ сторіччі, джерела її поповнення, головні тенденції розвитку й оновлення словникового складу в названий період; теоретичне значення виконаного дослідження – певний внесок у сучасну лексикологію й ономасіологію; практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані під час вивчення курсів сучасної української мови (розділи «Лексикологія», «Словотворення», «Стилістика», «Культура мови»), лінгвістичної аксіології, прагмалінгвістики та ін., а також у лексикографічній практиці – для укладання тлумачних словників, лексиконів нових слів і значень, словників іншомовних слів тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Зібраний і опрацьований значний корпус лексичного матеріалу з масмедійного, художнього й інтернет-дискурсу, а також почасти з живого розмовного мовлення дав змогу виділити основні джерела збагачення словникового складу української мови в ХХІ сторіччі.

Найбільш потужним серед них є деривація різноманітних неологізмів як на основі питомих, так і чужомовних словотвірних ресурсів. Це джерело було й залишається найдієвішим в українській мові. Воно виступає важливим складником і репрезентантом тенденції до націоналізації (її ще називають автохтонізацією). Зафіксовано значну кількість різноструктурних нових одиниць повнозначних частин мови, утворених за допомогою: 1) суфіксів: *кальянный, волонтерування, оншорний, ковідний, ковідувати, трофеїти, медійно* та багато ін.; 2) префіксів: *напіввійна, антиватник, мегазнахідка, недопарад, надсиловий, доолігархічний, перенавертатися, накреативити* та багато ін.; 3) основ і інтерфіксів: *війномир, ватонаселення, землемахінатор, новомобілізований, мемотворчий*; 4) скорочених частин основ: *добробат, медевак, стратком, держдеп* «державний департамент» та ін.; 5) слів: *дрон-бомбардувальник, біткоїн-облігація, урок-занурення, робот-прибиральник* та ін.; 6) семантичної

деривації: *оксюморон* «несумісність», *їжачки* «прикріплені до БМП спеціальні невеликі штирі з металу для захисту від дронів» тощо. Як засвідчують наведені вище та інші приклади, характерна особливість сучасного словотворення – активніше продукування нових слів на базі запозичених основ. Виявлено, що прикладами останніх, які набувають усе більшої продуктивності, є такі: *дрон-*, *робо-*, *біткоїн-*, *інтернет-*, *онлайн-*, *офлайн-*, *блог-*, *бот*, *б'юті-*, *крипто-*, *тон-*, *веб-*, *бліц-*, *-терапій-*, *-кратій-* та ін. Однак уважаємо негативною тенденцію збільшення похідних одиниць із складниками-варваризмами в латинській графіці: *COVID-лікарня*, *COVID-істерія*, *зоом-заняття*, *зоом-вечірки*.

Характерно, що в процесі націоналізації в досліджувану добу протікає ще одна тенденція – антропоцентрична, що ґрунтується на уявленні про узагальненого лінгвального суб'єкта, а також виявленні в мові й мовленні найрізноманітніших його інтенцій і волевиявлень. Переконливими прикладами іменників на позначення осіб, що з'явилися в останні роки, слугують слова, на кшталт: *коронавірусник*, *кальяник*, *догравач/догравальник* «нападний гравець другого темпу (у волейболі)», *кнопкодав* «депутат, який під час голосування натискає на кнопку й відсутнього колеги або колег», *зеленкар* «найманий маргінал, який обливає зеленкою опозиційних політиків і публічних осіб» та ін. Пор.: *Для шанувальників східних традицій кальяник запропонує кальян*. [monolittour.lviv.ua](https://monolittour.lviv.ua/kaciveli_118_sonjach...) > kaciveli_118 > sonjach...; *Український догравач Перуджі Олег Плотницький зазначив, що Барком-Кажани демонструють якіснішу гру, ніж минулого сезону*. [https://xsport.ua](https://xsport.ua/news/plo...) > news > plo...

Зібраний фактичний матеріал засвідчує, що в антропоцентризмі нині інтенсивно розвивається фемінізація. Фемінативи – підсистема морфологічних одиниць, чітко окреслених граматичним жіночим родом, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду. Це утворення назв жінок на позначення різних професій і роду занять, що виникли переважно на базі здавна вживаних чоловічих: *військовослужбовиця*, *гранатометниця*, *менеджерка*, *антиваксерка*, *кіберспортсменка*, *гравчиня*, *борчиня*. Напр.: *Гранатометниця, яка хоче стати диригенткою. Історія киянки, яка добровільно пішла на фронт (заголовок)* (Радіо Свобода, 19.01, 2024, 16:59); *Бразильську стрімерку та професійну кіберспортсменку з CS: GO Шаен shAu Вікторію засудили до 116 років в'язниці* (телеканал «24», 28.10, 2020, 01:12). Однак не все гладко в цьому процесі. Зафіксовано й низку невдалих і недоречних утворень як із погляду структурно-семантичних, так і культуромовних вимог національної мови, а особливо це стосується їх уживання в науковому й діловому стилях: *синоптикиня* замість *жінка-синоптик*, *професориня* замість *жінка-професор*, *політикеса* замість *жінка-політик*, *посолка* замість *жінка-посол*, зокрема і явно оказіональні деривати: *медикиня*, *вождиха*, *нащадкиня*, *тезкиня*, *вчительця* та ін. Пор.: *Літо повертається: синоптикиня обіцяє українцям спекотні вихідні*. UKR.NET > tags > pogoda; *Із тезкинею Юлії Володимирівни говорила наша кореспондентка* (телеканал «СТБ: Вікна», 14.12.2005). Надзвичайно слухним і глибоким є трактування цього явища однією з відомих дослідниць: «Новітня словотвірна фемінізація – складний, багатоаспектний і неоднозначно оцінюваний культуромовною спільнотою феномен із усіма ознаками потужної динаміки.

Процеси “ожіночення” українського жіночого лексикону як свідчення змін у мовному й ментальному “кресленні світу” українців набувають виразних ознак “мовного смаку” сьогодення. Онтологічні параметри фемінізації та функціонування її результатів – новітніх мовних позначень жінки – є наслідком впливу як внутрішніх іманентних закономірностей мовної системи в цілому, так зовнішніх, нелінгвальних чинників. Проте комплекс стимулів цього процесу в українському мовопросторі сьогодні є вкрай неоднорідним і суперечливим: у ньому поєднані національне самоусвідомлення з його синівським ставленням до мови і мовної традиції, дерусифікація й націоналізація української мови, ідеї пуризму, потужна мовна й позамовна міфологізація, імператив феміністської лінгвістики, мовна мода й “смак” доби із сьогочасним розумінням максимальної кількості вербальної свободи» (Архангельська 2019 : 372).

В аналізованій період у річищі націоналізації поступово активізується ще одна важлива тенденція – пуризація. Це процес надання переваги українським, а також рідше давно освоєним рідною мовою входженням замість росіянізмів і небажаних запозичень переважно з англійської та деяких інших мов, які нівелюють і руйнують структуру національної мови. Пуризація в українській мові початку ХХІ століття має два різновиди: 1) відродження незаконно усунутих в радянську добу питомих українських одиниць (*вишівець* замість *вузівець*, *справочинство* замість *діловодство*, *кайданки* замість *наручники*, *реченець* замість *дедлайн* та ін.) і 2) творення нових пуризмів, використовуючи власні твірні основи (*коштодавець* замість *спонсор*, *тискомір* замість *тонометр*, *вподобайка* замість *лайк* та ін.). Пор. у контексті: *Отож уживаймо реченець замість дедлайн і не будьмо ледачими ні в мовній практиці, ні в інших галузях діяльності* (газета «Голос України», 17.02, 2018); *розділ графських, церковних та лихварських земель між бідняками, відкриття в Ужгороді університету, запровадження справді безкоштовних і доступних для сотень тисяч малоімущих краян освіти та медицини, будівництво нових промислових підприємств, електрифікація сіл, запровадження української мови в освіті та справочинстві вселяли оптимізм* (газета «День», 06.06, 2014, 10:22); *Автоматичні тискоміри бувають двох видів: плечові, де манжета традиційно надівається на верхню частину руки і зап'ястні, які надягають на зап'ясті*. <https://www.032.ua/news/1317091/>. Більшість таких і подібних одиниць завдяки активному вживанню вже стали нормативними та мають бути кодифікованими, проте, на жаль, їх ще не фіксують нормативні словники, оскільки останні відстають на роки десять від життя.

Важливою особливістю студійованого часового зрізу в словотворенні є «оказіональний вибух», спричинений переважно коронавірусом, війною та іншими соціальними чинниками: *коронадисидент, коронапауза, коронапофігіст, ковідіот, карантиногріль, маскобісся, затридні, мамкувати, русо-гоу-хомія, блицутилізація, дивозброя, бульбофюрер, кіберармагеддон* та багато ін. Характерно, що серед авторських утворень засвідчено чимало відонімних одиниць: *кадирити, закобзонити, шойгувати, путіночет, начорнобаїти, ротаньбол* та ін. Пор. у контекстах: *У Баварію після дворічної коронапаузи повернеться «Октоберфест»*. www.ukr.net.; *Росія вичерпує підготовлені запаси*

озброєння. *Ракети, військова техніка накопичувалась десятиліттями. Розрахунки передбачали блицкриг, а не блицутилізацію»,* – зазначає Данілов (газета «Дзеркало тижня», 11.03, 2023, 14:59). Оказіоналізми в різних дискурсах, особливо в масмедійному, інтернетному, розмовному, відіграють важливу роль, надаючи текстам оригінальності, емоційно-експресивного заряду, влучності, а нерідко й дотепності.

Другим за потужністю джерелом поповнення українського лексикону виступають зовнішні новозапозичення з різних мов. Виявлено, що з-поміж них істотно домінують англіцизми й американізми: *бегпекінг* (англ. *backpacking* – піший туризм) «подорожі пішки за мінімальні кошти з наметом і продуктами харчування, без суворої прив'язки до маршруту й місць ночівлі»; *апсайклінг* (*upcycling*) «переробка старих речей на новий лад», *трендвотчинг* (англ. *trend watching* – буквально «спостереження за трендами») "діяльність, спрямована на спостереження за новими тенденціями"; *міскодинг* (англ. *miscoding* – неправильне кодування) «схема маніпуляцій банківськими системами для приховування реального походження платежів; підміна призначення платежу в банківській еквайринговій мережі» та багато ін. Пор.: *Бекпекінг* — це такий вид туризму, який підійде для людей будь-якого віку. Ukr.Media» У світі; Відомо, що схему з *міскодингом* організували посадові особи низки банків, через основний з яких пройшло приблизно 20 млрд грн. (газета «Економічна правда», 12.06, 2023, 16:52). Серед таких іншомовних одиниць найбільш чисельними є терміни з різноманітних галузей. Це закономірний процес, адже науково-технічна революція, особливо комп'ютеризація й інформатизація, у світі продовжують відбуватися значними темпами. Характерна особливість нинішньої доби – більшість термінів походять із англійської мови або утворюється саме на її основі, оскільки ця мова набула статусу інтернаціональної: *дамасет* (англ. *data* – дані, *set* – набір) «електронний масив даних»; *апселінг* (англ. *upselling* від *upsale* – підвищення продажів) «спосіб збільшення продажів, що полягає у реалізації дорожчих товарів і послуг, ніж спочатку вибрав покупець»; *донанемаб* (англ. *donanemab*) «медичний препарат, що сповільнює зниження когнітивних функцій людини»; *апсєт* (англ. *upset*) «неочікувана перемога аутсайдера»; *бліцар* (англ. *blitzar*) «тип астрономічних об'єктів, запропонованих як пояснення для швидких радіоімпульсів» тощо. Напр.: *Дослідження у Великій Британії показали позитивні результати за двома важливими напрямками: діагностичний домашній аналіз крові і новий препарат донанемаб ...* (журнал «Український тиждень», 07.08, 2023, 11:40); *За гіпотезою астрономів, джерелом радіовибухів є бліцари* (Gazeta.ua, 19.05, 2014, 19:04).

В останні десятиріччя в українській мові збільшилася кількість нових іншомовних слів із італійської мови, які є переважно екзотизмами, але вони швидко входять у наше повсякдення: *піцайоло* (італ. *pizzaiolo* – буквально *кухар піци*) «майстр із випікання піци»; *карпачо* (італ. *carpaccio*) «страва з тонко нарізаних шматочків сирого м'яса, приправлених оливковою олією з оцтом і (або) соком лимона»; *ботарга* (італ. *bottarga*) «ікра риб тунця, кефалі чи рідше риби-меча, що за формою нагадує чоловіче сім'я риб, яку після просолювання

висушують і використовують як закуску або для приготування різноманітних страв із макаронами, сиром та ін., а також ковбаски темно-жовтогогарячого кольору»; *grana* (італ. *grappa*) «італійський виноградний міцний спиртний напій, отриманий у результаті дистиляції продукту бродіння виноградних вижимок» та ін. Засвідчено невелику кількість нових чужизмів із інших мов, зокрема: французької (*бюстьє́* (фр. *bustier, bustière* від *buste* – «груди», «бюст») "обтяжний одяг для жінок у вигляді короткого вузького топа"; *профітролі* (фр. *profiterole* від *profit* – «вигода», «користь») "невеликі (менше 4 см у діаметрі) кулінарні вироби французької кухні із заварного тіста з різними начинками"; *фуа-ґра́* (фр. *foie gras* – жирна печінка) «гусяча або качина печінка, яку штучно збільшують шляхом відгодівлі домашньої птиці»; *ома́ж* (фр. *hommage* — вдячність, шана) «робота-наслідування іншого митця та жест поваги до нього»), японської (*токусацу* (яп. *특촬*, буквально – спецефекти) «кіножанр, що представляє історію про супергероїв (зазвичай у вигляді серіалу); *кайдзю* (яп. *怪獣* – дослівно «дивний звір») поняття з японського кінематографа, що традиційно перекладається як «монстр»; *ваґасі/ваґасіі* (яп. **【和菓子】** *わがし, wagashi*) "традиційні японські солодощі"), німецької (*брюкенклас* (*brückenklass* – клас мосту) «клас, який слугує своєрідним містком для переходу до звичайних класів»; *бітер* (нім. *bitter* – гіркий) – «група алкогольних напоїв, до якої входять гіркі настоянки та деякі види вермутів і лікерів»), іспанської (*хамон* (ісп. *jamón* – окіст) «сиров'ялене свиняче стегно»; *халапéньо* (ісп. *jalapeno*) «сорт гострого перцю середніх розмірів, який цінується за відчуття під час його поїдання»). Помічено, що в останні роки значно зменшилася кількість запозичень із російської мови (*поребрик* "1) вузька смуга з каміння, плит і т. ін., яка відокремлює проїжджу частину вулиці від тротуарів; 2) перен. Російська Федерація", *прильот/приліт* «влучання ворожої ракети чи снаряда в що-небудь»), що, безперечно, пов'язано з екстралінгвальним чинником – російсько-українською війною. Пор. у контекстах: *Італія давно заявляла про те, що мистецтво неаполітанських піцайоло – частина унікальної культурної і гастрономічної традиції.* www.bbc.com/ukrainian п...; *Найчастіше боттаргу готують на Сардинії та Сицилії, але використовують її по всьому півдні Італії та частково в Тоскані.* [Travel Guide > italiya](http://TravelGuide>italija) kuhnja-italii-top-20-najsmachnishih-strav; *Щодо людських імітацій вигадано безліч назв – колаж, бриколаж, омаж, пародія, стилізація, центон; і її окремі прийоми теж доволі поширені – ремінісценція, алюзія, безлапкова цитата* (журнал «Український тиждень», 16.02, 2023, 14:28); *Залишається відкритим питання, який фільм вважати першим токусацу.* Wikiwand > Токусацу; ... *Москва ще в лютому розпочала «російську весну», пославши туди [на схід України] сотні, якщо не тисячі «добровольців», що вирізнялися серед місцевої публіки незрозумілим навіть російськомовним українцям словом «поребрик» на своїх вустах і незнанням цін на проїзд у міському транспорті* (газета «День», 08.10, 2014, 11:42); *На жаль, ми не можемо сказати, що ситуація за «поребриком» нас не стосується* (Gazeta.ua, 23.10, 2021, 09:15).

Аналізовані нові запозичення в сучасній українській мові наочно й переконливо відображають потужну тенденцію до інтернаціоналізації (або її ще

називають словом «глобалізація»). Нині вона активно впливає не лише на лексико-семантичну систему нашої мови, а на переважну більшість лінгвосистем у світі. Глобалізацію розуміємо як процес всесвітньої наукової, технічної, економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації, зокрема в сучасній Україні це демократичні перетворення, лібералізація, відкритість соціуму для різноманітних міжнародних зв'язків, політичні й економічні впливи, численні наукові, культурні та спортивні форуми, міграція населення і робочої сили, розвиток туризму, поширення світової моди та ін. Також це й інтенсивніший обмін інформатизацією в усіх галузях діяльності людини та суспільства, зумовлений істотною роллю інтернету й масмедіа, яка постійно зростає. Із цього приводу слушно зазначає Л.Архипенко: «Глобалізаційні процеси, розвинені міжкультурні зв'язки, розмаїття сучасних засобів масової комунікації на початку ХХІ століття створили умови для всіляких форм взаємодії лексичних систем різних світових мов» (Архипенко 2022 : 7).

Варто відзначити, що чимало нових запозичень швидко освоюються в українській мові, заповнюючи певні лакуни в ній, стають відомими й звичними в нашому житті, а тому потребують невідкладного унормування й кодифікації в академічних тлумачних словниках. Уважаємо, що такими лексичними одиницями є вже названі вище *бегпекінг*, *карпачо*, *грана*, *фуа́-гра́*, *бітер*, *хамон*, *поребрик*, а також *біткоїн* (з англ. *bitcoin* від англ. *bit* – шматочок і *coin* – монета) «1) децентралізована електронна (віртуальна) валюта; 2) платіжна система, що використовує цю валюту як одиницю розрахунків»; *валідатор* (з англ. *validator*) «комп'ютерний сервіс, програма, об'єкт, функція або оператор, який/яка перевіряє відповідність деяких даних вимогам до типу, вмісту, формату або синтаксису»; *тофу* (із яп. 豆腐 *то:фу*) «сироподібний харчовий продукт із соєвих бобів, багатий на білок» тощо. Напр.: *В усіх тролейбусах і частині автобусів встановлені валідатори* (газета «Голос України», 13.12, 2019); *Тофу – це неймовірно універсальна страва. Одна чашка тофу постачає 10 грамів високоякісного, повноцінного білка..* (телеканал «24», 24.02, 2017, 14:30).

Однак є також і негативні явища в досліджуваному процесі. По-перше, це поступове збільшення кількості варваризмів, особливо в латинській графіці: *deerfake*, *house-party*, *over-size*, *whiskas* тощо. Їх важко сприймати українцям, особливо людям старшого покоління. Напр. у контекстах: *Звісно, можна запросити друзів і влаштувати house-party в найкращих традиціях американських молодіжних фільмів... ogo.ua articles view*; *Деякі передплатники почали порівнювати модний over-size пуховик знаменитості з рятувальним жилетом і спальним мішком, а деякі подумали, що такими об'ємними речами вона [співачка Крістіна Агілера] намагається приховати свою третю вагітність. <https://svidok.online/kristina-agilera-vdyagnula-...>; Дитячий малюнок на тему: «Моя кицька любить whiskas» (газета «Високий замок», 16.10, 2004, с. 16). По-друге, дифузія недоречних і небажаних нових запозичень, коли в рідній мові існують кращі питомі відповідники: *нейтівспікер* (зам. *рідномовець*, *носій мови*), *армреслінг* (зам. *рукоборство*), *дефендер* (зам. *захисник*, *оборонець*), *паті* (зам. *вечірка*), *дайвер* (зам. *пірнальник*) та ін. Названі одиниці не збагачують*

українську мову, а лише руйнують її усталені структурні особливості. Пор.: *Одне з найпоширеніших запитань: чи нейтівспікер ... може краще, швидше і легше навчити мови?* <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-48559630>; *Українці Віталій Миколенко з Евертона та Олександр Зінченко з Арсенала опинилися в п'ятірці найкращих лівих дефендерів цього сезону Прем'єр-ліги Англії.* <https://ukrfootball.ua> > *rizne*. Також варто зауважити, що процес активного запозичення нових слів пов'язаний із тенденцією окниження української мови.

Ще одним вагомим джерелом поповнення лексико-семантичної системи української мови, що в останні десятиліття зазнало значної активізації, є внутрішні запозичення. Вони також відбивають уже названу вище тенденцію до націоналізації. До таких слів, породжених різноманітними реаліями, явища, подіями й поняттями сучасного життя української спільноти, передусім відносимо власне розмовні некодифіковані неологізми, на зразок: *безлімітка* «безлімітний інтернет»; *біометрика* «біометричний документ (переважно паспорт)»; *дистанційка* «дистанційне навчання або робота»; *ждун* «той, хто чекає на прихід російських загарбників», *деп* «депозит» тощо. Пор.: *Вимушена дистанційка ковідно-воєнного походження зрівняла всіх у правах – ніде не вчать нічого* (Gazeta.ua, 15.09, 2022, 08:43). Частина з аналізованих слів породжені війною: *ватник/вата/ватан* «малоосвічений, люмпенізований і здебільшого проросійськи налаштований громадянин, чия соціально-політична позиція суттєво спотворена внаслідок перманентного впливу спочатку радянської, а згодом російської пропаганди»; *сепарня* «зневажл. сепаратисти», *байрактарити*, *джавелінити*, *стінгерити*, *хаймарсити* «нищити ворога»; *ядерка* «ядерна зброя». Напр.: *Північна Корея заявила про випробування підводної «ядерки».* <https://ua.news> > world > riv... Поділяємо слухну думку, висловлену однією з дослідниць: «Маркування опонента лексемами *вата* і *ватник* є прикладом використання мови ворожнечі. Слово *ватник* принижує опонента за соціальним статусом (через згадку про тип одягу для бідних), а також прирівнює людину до вигаданого гротескного персонажа, який викликає тільки негативне ставлення» (Кириллюк 2023 : 221). Засвідчено також нові слова, утворені під розмовність: *А у нас армагідець... сніг, град, дощ і вітер.* <https://twitter.com> > status. До того ж, названа одиниця збуджує в сприймачів інформації певні асоціації. Названі вище нові слова – це також переконливе свідчення дії тенденції до орозмовлення в українській мові аналізованого періоду.

Наступним джерелом, що також діє в руслі орозмовлення, виступають соціальні діалектизми. Усі ми є свідками того, як у досліджуваний період істотно активізувалися в творенні та функціонуванні різноманітні жаргонізми: *балалайка* «безпілотний літальний апарат “Shahed”», *передок* «передова; частина лінії оборони, найближча до ворога»; *дискотека* «активні бойові дії» (військовий жаргон); *баг/бага* «помилка, збій програми в комп'ютері», *хакати* «зламувати сайт, захист у програмі» (комп'ютерний жаргон); *сканувати* «списувати», *вангувати* «передбачати» (молодіжний жаргон); *фара* «радар» (автомобільний жаргон); *дисер/дисертуха* «дисертація» (науковий жаргон); *крайок* «крайній напівоборонець» (спортивний жаргон) та багато ін. До речі, ми переконані, що

останній соціолектизм є досить вдалим утворенням на питомій основі, яке заміняє небажані нові запозичення *латераль*, *фулбек*. Цікаво, що частина аналізованих одиниць завдяки активізації у вживанні мовцями поступово набуває статусу міжжаргонних (сленгових) або й розмовних. Уважаємо, що такими вже стали лексеми *орки* «наджорстокі російські окупанти»; *нуль* «те саме, що *передок*»; *комент* «коментар»; *ангрейдити* «модернізувати, удосконалювати щось»; *втикати* «зосереджено віддаватися якомусь заняттю; довго дивитися кудись, на що-небудь»; *перевзувати* «змінювати шини на автомобілі», *закладка* «вид схованки (у наркоманів)» та ін. На нашу думку, деякі з них уже можуть бути кодифікованими.

Саме завдяки деяким розмовним неологізмам посилюється тенденція до вульгаризації. Помічено, що вона існувала й до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну (*тушкомерзота*, *лайнюк*, *лайномет*, *ковідіот*), але значно посилилася з його початком: *лугандон*, *свинособаки*, *совкобидло*, *оркобидло*, *зрадогнида*, *пуйло* та ін. Такі й подібні негативно оцінні одиниці функціонують переважно в розмовному, інтернетному й масмедійному дискурсах. Напр.: *Основний ресурс Москви - совкобидло*. YouTube › watch.; *Але звичайно ж жодна зрадогнида не визнає заслуги президента і не відзначить красу проведеної операції*. <https://censor.net> › ... › Новини.

З-поміж соціальних діалектизмів нині українці також активно вживають арготизми. Це пов'язано як із криміналізацією суспільства, так і з намаганням висловитися неординарно, із більшим зарядом експресії та емоційної наснаги. Прикладами слугують арготизми, на зразок: *авторитет* «лідер, ватажок кримінального угруповання»; *жмурик* «покійник, труп»; *фуффло* «свідома брехня; підробка»; *дерибан* «незаконний поділ, привласнення земель, майна, коштів і т. ін.»; *наїжджати* «висувати претензії, вимоги; шантажувати, погрожувати, залякувати» та ін. Пор.: «*Ми зайняли оборону та чекали рашистів 3–4 години. Дочекалися та зустріли – з "салютами". Тільки одного "жмурика" знайшли, решта згоріли*», – розповів боєць ЗСУ Сергій (ТСН, 06.04, 2022, 08:26); *Законопроекти про ринок землі: у «Європейській солідарності» заявляють, що не голосуватимуть за «дерибан»* (радіо «Промінь», 13.11, 2019, 10:58).

Менш потужним джерелом збагачення ядра словникового складу української мови ХХІ сторіччя та її динамічного розвитку є відроджені, або ревіталізовані, актуалізовані, одиниці. Такі слова ми називаємо «функційними неологізмами». Серед них засвідчено переважно питомі лексеми, що зазнали табу в радянську добу: *справочинець* «службовець, який веде справи канцелярії»; *решта* «залишок грошей, які повертають під час розрахунку»; *хлібопреломлення* «обрядова частина літії, під час якої роздроблюють благословенні хліби та роздають їх вірним»; *комірне* «плата за квартиру чи інше житло та комунальні послуги». Варто зазначити, що останнє слово в сучасній Україні набуло дещо іншої семантики, ніж це було раніше – «з. у знач. ім. *комірне*, ного, с. Плата за найману кімнату, куток» (СУМ 4 : 246). Лише поодинокими є давно запозичені, а нині відроджені лексичні одиниці: *томос*, *ленд-ліз*.

В аналізований період виявляється та посилюється досить відчутно тенденція до мовної економії, зокрема надання переваги в творенні й інтенсивному вживанні спрощеним і містким формам – використання усічень (*док* «документ»; *арта* «артилерія»), універбів (*електронка* «електронна пошта»; *віддаленка* «віддалена робота, навчання, заняття та ін.»), аббревіатур (*компослуга* «комунальна послуга»; *е-освіта* «електронна освіта»), неосемантів (*слуга* «представник партії "Слуга народу»; *вмирати* «виходити з ладу, ламатися»), композитів (*гаджетозалежний* «який має залежність від гаджетів»; *совковатник* «малоосвічений, люмпенізований громадянин, чия соціально-політична позиція суттєво спотворена внаслідок впливу спочатку радянської, а згодом російської пропаганди») тощо). Передовсім це виявляється в інтернет-комунікуванні, масмедійному й розмовному дискурсах, де існує потреба висловитися коротко й водночас містко.

Виявлені й проаналізовані різноманітні за структурою, семантикою та стилістичною належністю лексичні одиниці передусім покликані пожвавити виклад, зокрема в масмедійному, художньому й інтернетному дискурсах, повернути увагу новизною або неординарністю й вплинути на адресата інформації.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, активізація проаналізованих тенденцій, які знаходяться в тісному взаємозв'язку й взаємовпливах, переконливо засвідчує, що лексико-семантична система української мови ХХІ сторіччя інтенсивно змінюється на краще. Проте виявлено й деякі негативні або небажані мовні процеси в лексиці, на які мають впливати фахівці-філологи та відповідні державні органи. Перспективу подальших досліджень убачаємо у функційно-стилістичному аналізі питомих і запозичених неолексем.

Література

1. Архангельська, Алла В. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
[Arkhanhel's'ka, Alla V. *Femina cognita*. *Ukrayins'ka zhinka u slovi y slovnyku*. Kyiv: Vydavnychu y dim Dmytra Buraho, 2019. 444 s.]
2. Архипенко, Людмила М. «Англомовна лексика в сучасних українських медійних текстах (функціональний аспект)» [В:] *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 33 (72). № 6. Ч. 1. Київ, 2022. 7–12.
[Arkhypenko, Lyudmyla M. «Anghlomovna leksyka v suchasnykh ukrayins'kykh mediynykh tekstakh (funktsional'nyy aspekt)» [V:] *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka*. Tom 33 (72). № 6. CH. 1. Kyiv, 2022, 7–12.]
3. Кирилюк, Ольга Л. *Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти* : дис. ... д. філол. наук : Кропивницький-Дрогобич, 2023. 490 с.
[Kyrylyuk, Ol'ha L. *Dyskurs informatsiyanoi viyny: lnhvokohnityvnyy ta psykhohnhvistychnyy aspekty* : dys. ... d. filol. nauk : Kropyvnyts'kyu-Drohobych, 2023. 490 s.]
4. Кислюк, Лариса П. *Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.
[Kyslyuk, Larysa P. *Suchasna ukrayins'ka slovotvirna nominatsiya: resursy ta tendentsiyi rozvytku*. Kyiv: Vydavnychu y dim Dmytra Buraho, 2017. 424 s.]
5. Ладоня, Катерина Ю. *Неологізми в українськомовному сегменті соціальної мережі "Facebook"* : дис. ... д-ра філос. наук : Київ. 2021. 234 с.

- [Ladonya, Kateryna YU. Neolohizmy v ukrayins'komovnomu sehmenti sotsial'noyi merezhi "Facebook" : dys. ... d-ra filos. nauk : Kyiv. 2021. 234 s.].
6. Левченко Тетяна М. Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика : дис. ... д. філол. наук : Переяслав. 2021. 498 с.
[Levchenko Tetyana M. Substandartna leksyka v movi zasobiv masovoyi komunikatsiyi: stylystyka i prahmatyka : dys. ... d. filol. nauk : Pereyaslav. 2021. 498 s.]
7. Молоткіна, Юлія О. Функціонально-стильова диференціація новітніх запозичень у сучасній українській мові: дис. ... д-ра філос. наук: Тернопіль-Переяслав. 2020. 289 с.
[Molotkina, Yuliya O. Funktsional'no-styl'ova dyferentsiatsiya novitnikh zapozychen' u suchasniy ukrayins'kiy movi: dys. ... d-ra filos. nauk: Ternopil'- Pereyaslav. 2020. 289 s.]
8. СУМ – Словник української мови в 11-ти томах. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
[SUM – Slovnyk ukrayins'koyi movy v 11-ty tomakh. T. 4. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. I–XI.]
9. Тараненко, Олександр «Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови». [В:] *Мовознавство* 4-5, 2002: 33–39.
[Taranenko, Oleksandr «Kolokvializatsiya, substandartyzatsiya ta vul'haryzatsiya yak kharakterni yavyscha stylystyky suchasnoyi ukrayins'koyi movy». [V:] *Movoznavstvo* 4-5, 2002: 33–39.]

DEVELOPMENT OF THE VOCABULARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE XXI CENTURY

Oleksandr Styshov

Department of the Ukrainian Language, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine.

Abstract

Background: In the 21st century, in the Ukrainian language, as a result of a number of extralinguistic and intralinguistic factors, there has been a significant increase in the amount of various lexical units that fill in spontaneously arising nominative lacunas. Therefore, we believe that the outlined problem of the development of the lexical-semantic system is quite relevant and requires its thorough research.

Aim: to consider the main tendencies in the development and functioning of the Ukrainian language lexical structure in the 21st century.

Results: The article is focused on the linguistic analysis of the main features characterising the development of the Ukrainian vocabulary in the 21st century. The corpus of lexemes (over 500 units) collected from mass media, artistic and Internet discourses, as well as some from colloquial speech, served as the study material. As a result of the analysis, it was found out that the main sources of enrichment of the modern Ukrainian lexical-semantic system are as follows: 1) derivation of various neologisms based on national and foreign word-forming resources; 2) external new borrowings mainly from the English language and its American variant, as well as to a lesser extent from Italian, French, Japanese, German, Spanish, and Russian languages; 3) colloquial uncodified neologisms; 4) various social dialectics (jargonisms and argotisms); 5) revived words. The author identifies and analyzes the most important trends in the development of the lexical structure of modern Ukrainian, which turned out to be effective within this period, namely: nationalization, internationalization, active use of bookish words, purification, colloquialization, anthropocentrism, feminization, etc. The strengthening of the analyzed trends demonstrates that the lexical system of modern Ukrainian is open, it is dynamically developing, responding to all the challenges of time and society.

Discussion: The intensive implementation of the outlined trends, being closely interconnected and interrelated, convincingly proves that the lexical-semantic system of the Ukrainian language of the 21st century is changing for the better. However, some negative or undesirable language processes

have also been identified, which are to be seen by the specialists in philology. The prospects of further research lie in the functional and stylistic analyses of native and borrowed new lexemes.

Keywords: language, source, trends, neologism, revived words, word formation.

Vitae

Oleksandr Stishov, doctor of philological sciences, professor, professor of the Ukrainian language department, Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko, MES of Ukraine (Kyiv), str. Bulvarno-Kudryavska, 18/2.

Scientific interests: lexicology, word formation, semantics, phraseology.

Correspondence: styshov@ukr.net

Надійшла до редакції 12 квітня 2024 року
Рекомендована до друку 18 квітня 2024 року